

MAGYAR TÖRTÉNELMI
EMLÉKEK

ÉRTEKEZÉSEK

VERETEK, UTAK, KATONÁK

Gazdaságtörténeti tanulmányok
a magyar középkorról

MTA
Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Történettudományi
Intézet

TARTALOM

Előszó	7
--------------	---

A KIRÁLYI HATALOM SZEREPE A GAZDASÁGI ÉLETBEN

WEISZ BOGLÁRKA: A pozsonyi kamara felállítása és működése a Zsigmond korban	13
TÓTH CSABA: II. András pénzreformja	61
GYÖNGYÖSSY MÁRTON: A magyar lemezpénzek lehetséges keletkezéséről a bánhidai, tatárjárás kori éremlelet kapcsán	71
KOVÁCS ENIKŐ: Időzavar. Időrendi kérdések egy kutatás kezdetén a 13. század pénzveréséhez	85
KUFFART HAJNALKA: Az esztergomi érsek pisetum-jövedelme Battyányi István udvarbíró idején	93
ÉLŐ KATALIN: A fohreggi dénárlelet. Megfigyelések I. Ferdinánd korai magyar pénzveréséhez	111
PÉTERFI BENCE: „Adj, király, katonát!” Zsoldosok és hadi finanszírozás a stájer–magyar határvidéken az 1480-as években	165
KÁDAS ISTVÁN: A megye pénze. A zsoldosok fenntartására kivetett adó és a megyei pénztár (1498–1511)	185
GÁL JUDIT: Dalmáciai városkiváltságok az Árpád-ház uralkodása alatt	205

A VÁROSOK SZEREPE A GAZDASÁGI ÉLETBEN

GALAMBOSI PÉTER: A budai eretnekmozgalom (1304–1307)	223
KOVÁCS VIKTÓRIA: Vámszedés Zágrábban az Anjou- és a Zsigmond korban	247
LŐVEI PÁL: A kőfaragás gazdaságtörténete felé: kőfaragványok és kőanyagok piac- és bányakörzetei a középkori Magyarországon	269
SÁROSI EDIT: Térszerkezet, úthálózat és fennhatóság. Településszerkezeti változások a Duna–Tisza közén a 15–17. században	305
BÁCSATYAI DÁNIEL: Aptatio stratarum. Egy balsikerű velencei követség és Magyarország 1286-ban	325
SKORKA RENÁTA: Egy 14. századi vaskereskedő nyomában	339
MÁRTIN ŠTEFÁNIK: „Rame di Pollana”. A gömör-szepesi réz Flandriában és Velencében a 14. század első harmadában	355

BENDA JUDIT: „Yn dy stat zu Ofen. In dy nyder lag.” A középkori budai árulerakat története és régészete európai kitekintésben	379
DERZSI JÚLIA: Nagyszeben város háztartása a 16. század második felében	405
Földrajzi- és személynévmutató	477

Előszó

Az olvasó megszokhatta már, hogy a Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport tanulmányköteteiben (*Pénz, posztó, piac* 2016., *Hatalom, adó, jog* 2017.) megjelenő munkák évről évre két, egymástól látszólag elkülönülő, a középkori életben azonban szorosan összefüggő és egymásra épülő tényező köré rendeződnek. A királyi hatalom és a városok gazdasági életben betöltött szerepét továbbra is szem előtt tartva, a korábbiakhoz hasonló színes-ségre és a különböző tudományterületek összekapcsolására törekedve, hagyományainknak megfelelően a gazdaság- és várostörténeti kutatások legújabb eredményeit vonultatjuk fel.

A Magyar Királyság gazdasági életének működtetése komoly feladatként nehezedett a középkori uralkodó vállára, ennek egyik eszközéül az általa engedélyezett pénzek kibocsátása szolgált. Éppen ezért az idei esztendő több tanulmánya is közvetlenül a pénzverés kérdéskörére összpontosít. Vajon mi állhat egy új pénzverőkamara felállításának hátterében? Milyen pénzügyi reformok előzhetik meg életre hívását, s létrejötté hogyan hat az ország addigi pénzügyigazgatási berendezkedésére? Miként veszi ki a részét a polgárság a városukba telepített új intézmény infrastrukturális kiépítéséből és működtetéséből? Ezen kérdésekre keresi a választ Weisz Boglárka a pozsonyi kamara felállítása kapcsán eddig egyáltalán nem használt vagy csak részben feltárt forrásanyagra támaszkodó tanulmánya. Olykor csupán egyetlen uralkodói döntés elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy gyökeres változások következzenek be a pénzláb, az anyagösszetétel, az éremkép, a verőtő-előállítás, az ellenőrzési és felügyeleti rendszer tekintetében a pénzverés évszázadok óta bevetté vált rendszerében, hívja fel a figyelmet a II. András idején bevezetett kamarabérleti rendszer hatásait taglalva Tóth Csaba. Előfordulhatott persze, hogy a koronás fők nem minden esetben követték elődeik intézkedéseit, legalábbis ez merül fel az Árpád-kori, igen magas ezüsttartalmú lemezpénzek láttán. Helyálló-e azonban ezek kibocsátását valóban András fia, IV. Béla uralkodásához kötni, avagy több éremlelet anyagát összevetve eltérő következtetésre juthatunk, veti fel a kérdést Gyöngyössi Márton a bánhidai lelet három brakteata típusát vizsgálva. Az uralkodók gyakorta választottak egy-egy tetszetős, értékálló külföldi érmét saját pénzeik előképéül. Az így keletkezett utánveretek Európa-szerte ismert jelensége látszólag nem ejtette zavarba a kutatókat, pedig akad néhány olyan magyarázatra szoruló eset, hívja fel írásában a figyelmet Kovács Enikő, amikor a magyarországi veret feltételezett kora megelőzi a mintaként elfogadott éremkép megjelenési idejét. A Magyar Királyságban az uralkodó sokat hangoztatott pénzverési illeté-

kessége mellett az esztergomi érsek pénzverőkamarai részesedésével is számolnunk kell, megbízottja ugyanis a pénzverésnél ellenőri feladatokat látott el, ennek fejében *pisetum* néven állandó jövedelem ütötte a főpap markát. Nem volt ez másként a hétesztendős Estei Hippolit érseksége idején sem. Udvarbírájának, Battyányi Istvánnak a rendszeresen vezetett és módszeresre törekvő nyilvántartásából származó *pisetum*-jegyzéket Kuffart Hajnalka tárja az olvasó elé. A pénzverés szempontjából is különös helyzetet jelenthetett, ha az uralkodó egy újonnan megszerzett ország avagy országrész élére került, hiszen a rögzült szokások helyébe új irányelveket vezettek be a megszűnt verdék személyzetének áthelyezése, s más verdék termelékenységének fokozása érdekében. Az átállás bizonyosan nem ment zökkenőmentesen, erről árulkodnak annak az I. Ferdinánd által magyar királyként veretett mintegy 3900 darab Fohreggben megtalált ezüstpénznek az éremkép- és feliratváltozatai, amelyek részletes elemzését Élő Katalin ismerteti. Nem hallgathatjuk el, hogy a Habsburg uralkodó adminisztrációs törekvéseinek foganatosítását és hatékonyságát a háborús körülmények is nehezítették, ami ráirányítja figyelmünket egy újabb, állami szinten megoldandó problémára, jelesül a hadifinanszírozás, illetőleg a zsoldfizetés késő középkorban egyre súlyosbodó kérdésére. A jussukat fékevesztetten követelő zsoldos csapatok olykor a becsületsértéstől sem riadtak vissza vélt vagy valós sérelmeik hangoztatásakor. A katonái által becsmért királyi kapitány segítségére ezúttal Péterfi Bence siet, s hozza nyilvánosságra a járandóságok kiutalását igazoló dokumentumokat, miközben rámutat arra is, hogy az uralkodó mely jövedelmeit engedte, illetve csoportosította át az egyes régiók katonai biztosítása érdekében. Zsoldos seregek kötelező felfogásával egy 1498. évi rendelkezés nyomán a 16. századtól már megyei szinten is számolhatunk. A fenntartásukra létrehozott megyei pénztár intézményének megszületését Kádas István vizsgálja, kifejtve, hogy a kötelezettségek még korántsem merültek ki abban, hogy a nem bandériumtartó nemesek lemondtak jobbágyaik adójának egy részéről. Az adó kivetése és beszedése, adminisztrációja ugyanis újabb feladatköröket, illetve tisztségeket és kiadásokat generált, mely folyamat a megyei társadalmat sem hagyta érintetlenül. Az uralkodói intézkedések szerencsés esetben a központi hatalom szükségén túl a helyi igényeket is figyelembe vették, ez a megállapítás kétségkívül igaz a királyok kegyéből született adományokra is. A kötet első tematikus egységének utolsó tanulmánya, Gál Judit tollából olyan magyar uralkodói kiváltságlevelekre koncentrál, amelyek kedvezményezettjei, noha településtörténetük az antikvitásig nyúlik vissza, e privilégiumoknak köszönhetően emelkedtek a városok sorába.

A városok által megszerzett kiváltságok életben tartásához a polgárságnak elemi érdeke fűződött, méghozzá mindenekelőtt gazdasági téren. Így nem meglepő, ha a privilégiumok érvényesítésében megalkuvást mutató városvezető és köre, illetve az üzleti tevékenység sikerében érdekelt városi elit között a megosztottságig fajuló ellentét üti fel a fejét, miként arra Galambosi Péter

Buda esetében, a 13–14. század fordulóján, az eretnekmozgalom sajátosságait vizsgálva rámutat. A megosztottság jelensége más középkori város esetében is kitapintható, Zágrábban a vásár joghatósága, az ott folyó kereskedelem szabályozása a polgári városrészt illette, míg a vásárvám a káptalanit gyarapította, s hogy előbbi miként próbált utóbbi rovására mégis vásári jövedelemre szert tenni, kiderül Kovács Viktória zágrábi vámszedést tagláló tanulmányából. A városi vásárokon folyó árucseré volumene nagyban függött a települést övező piackörzet nagyságától. Lővei Pál ennek a gazdasági hatótávolságnak ad speciálisabb értelmezést, midőn a középkori kőfaragó és kőfeldolgozó műhelyek tekintetében kőfaragó-piackörzeteket, illetőleg a faragványok nyersanyagának származási helye kapcsán bányakörzeteket vázol fel a Magyar Királyság területén. A bánya- és a piackörzetek közötti és az azokon belüli összeköttetés, forgalom, valamint áruszállítás lehetőségét az utak biztosították. Egy régió hosszú távon fennmaradó településhálózata az úthálózat függvényében jöhet csak létre, hangsúlyozza Sárosi Edit a Duna és a Tisza határolta terület folyamszabályozás előtti vízrajzi adottságainak, a politikai berendezkedésen és gazdasági rendszereken is túlmutató településfejlesztő tényezőinek vizsgálatakor. Márpedig az utak biztonsága rendszeresen képezte politikai alkuk, többoldalú érdekegyeztetések tárgyát a középkori Európában. Többek között a Velencébe vezető, eddig csak a kalandozások összefüggésében vizsgált *strata Ungarorum* – amin élő állatok, valamint bányakincsek, elsősorban arany és ezüst hagyták el Magyarországot – helyreállítása volt a tétje annak a 13. század végi diplomáciai akciónak, melynek részleteibe Bácsatyai Dániel avatja be az olvasót. Kérdéses, vajon használta-e a „magyarok útját”-t az a Bécsből Pozsonyba áttelepült, 14. századi vaskereskedő, aki Skorka Renáta írásában elevenedik meg. Anynyi azonban bizonyosan állítható, hogy a tehetős üzletembert a Velencével folytatott kedvezőbb kereskedelmi feltételek csábították a magyar uralkodó alattvalói közé. A különböző kövek, a nemesfémek és a vas mellett akadt még magyar bányakincs, amely utat talált Velencébe. Nem is akármilyen, 14. századi körutazást tudhatott maga mögött a gömör-szepesi réz, mire előbb lengyel, majd brüggei közvetítéssel, tengeren hajóztatva a Ghetto szigetén partot ért, igaz, ekkor már lengyel rézként tartották számon, derül ki Martin Štefánik összefoglalójából. A középkori városokban az idegen kereskedők rendszerint közvetítők segítségével bonyolíthatták le adásvételeiket. Benda Judit feltevései szerint nem volt ez másként a 15. század második felében felépült budai lerakatban sem, melynek régészeti feltárásáról a szerzőnek köszönhetően első kézből, működéséről más európai kereskedőházak analógiái alapján olvashatunk. A kötet záró tanulmánya egy a középkorban is komoly gazdasági jelentőséggel bíró szász város 16. század végi, kifejezetten összetettnek mondható városgazdálkodási rendszerébe enged betekintést, a pénzügyi ügyekhez, a különböző gazdasági ügyletekhez, a városi építkezésekhez, az irgalmas alapítványok működéséhez kapcsolódó számadáskönyvek átfogó elemzését Derzsi Júlia végezte el.

ELŐSZÓ

A kutatócsoport harmadik tanulmánykötetének szerzői olyan magyarországi, külföldi és határon túli magyar kutatók, akik az Árpád-kortól a kora újkorig átívelő évszázadok politika-, gazdaság-, pénz-, jog-, egyház-, település-, társadalom- és művészettörténetét vizsgálják levéltári források, éremleletek, régészeti feltárások, kőfaragványok és műalkotások tanulmányozásával. Munkáik minden esetben egy-egy részkérdés alapos feldolgozására koncentrálnak, ugyanakkor módszereiket és eredményeiket egymás mellé állítva a középkori gazdasági élet kimeríthetetlen teljessége tárul fel.

A szerkesztők